

DE VERSTORING VAN DE MUZEN.
DE BELGISCHE OPSTAND EN HET LEIDSE LITERAIRE LEVEN

Rick HONINGS

Abstract – In August 1830, after a performance of *La Muette de Portici* in Brussels, the Belgian Revolt broke out. In Leiden, as in other cities, many literary figures put down their pens and took up arms. At first this had a counterproductive effect on the functioning of literary society life; the monthly meetings were cancelled. At a later stage, however, the Belgian Revolt gave a stimulus to literature. Within the societies, members gave lectures about the purpose of literature. Booksellers expanded their activities and anticipated the demand for political texts. Finally, the Revolt had an effect on the functioning of reading circles and on the theatre. The present article discusses the effects of the Revolt for literary life in Leiden, focusing on published texts and on the consequences for prevailing poetical ideas.

‘Den ganschen Helicon met zijne poeten en poetasters’ was in rep en roer, toen de Belgische Opstand uitbrak (Bakhuizen van den Brink 1969, 67).¹ De aanleiding was de uitvoering van de opera *La Muette de Portici* op 25 augustus 1830. Het stuk veroorzaakte in Brussel grote consternatie. Geënthousiasmeerd door de revolutionaire teksten ontstond een volksoproer, dat spoedig naar andere steden oversloeg. Was de aanleiding voor de Opstand helder, de oorzaak was minder eenduidig. Toen het Nederlandse koninkrijk in 1830 in de problemen kwam, was er al enige jaren beroering. De unificerende onderwijs-, godsdienst- en taalpolitiek van Willem I, in combinatie met de beperkte persvrijheid, had de liberalen en de katholieken in het Zuiden in elkaars armen gedreven: een monsterverbond. Men eiste vrijheid van onderwijs en drukpers, openbaarheid van financiën, ministeriële verantwoordelijkheid en opheffing van het verbod op het gebruik van ambtelijk Frans. In 1830 nam de onrust, gevoed door de Franse Julirevolutie, toe. Door de strenge winter van 1829 waren de oogsten

* De auteur is verbonden aan de Universiteit Leiden. Dit artikel is geschreven in het kader van zijn promotieonderzoek naar het literaire leven in Leiden, 1760-1860. Promotor: Jaap Goedegebuure. Copromotor: Peter van Zonneveld.

¹ In dit artikel wordt de in Nederland over het algemeen gehanteerde aanduiding ‘Belgische Opstand’ gebruikt. In België wordt doorgaans gesproken over de ‘Belgische Revolutie’ of de ‘Belgische omwenteling’. Het laatste decennium zijn enkele belangwekkende historio-
grafische werken over dit onderwerp verschenen: Rietbergen e.a. 2005 & 2006; Falter 2005; Witte 2006; Judo e.a. 2007.

mislukt, waardoor de broodprijzen stegen. Bovendien heerste in het Zuiden werkloosheid, mede als gevolg van de invoering van de stoommachine.

In Brussel vonden vanaf dat moment ongeregelde plaatsen. Tussen 23 en 27 september 1830 werd in de stad gevochten tussen troepen van de koning en de opstandelingen. De Nederlanders slaagden er evenwel niet in het Koningsplein te veroveren. Er ontstond een patstelling in het Warandepark. In de nacht van 26 op 27 september trokken de Nederlanders zich terug. Een dag later deed Willem I een beroep op zijn buitenlandse bondgenoten, maar die voelden er niets voor om Nederland te hulp te schieten. Toen de Staten-Generaal op 29 september instemden met een administratieve scheiding, namen de Belgen daar geen genoegen mee. Op 4 oktober 1830 verklaarden zij zich onafhankelijk. Willem I riep vervolgens zijn onderdanen in het Noorden te wapen. Daar werd massaal gehoor aan gegeven, ook in Leiden, onder meer door de schutterij. Bovendien was door de studenten al in september een Corps Vrijwillige Jagers opgericht.² Hieronder bevonden zich enkele personen die later als literator befaamdheid zouden verkrijgen. Gerrit van de Linde, alias De Schoolmeester, was de bekendste.³ Het was niet de eerste keer dat de studenten de wapens opnamen. Dat hadden ze al gedaan ten tijde van het Rampjaar 1672, de patriottentijd en de Slag bij Waterloo.

Vanuit Nederlands perspectief kende de Opstand vier hoogtepunten. Ten eerste het bombardement van Antwerpen op 27 oktober 1830, waarbij 200 slachtoffers vielen. De zelfopoffering van Jan van Speijk vormde een tweede belangrijke gebeurtenis. Hij was de bevelhebber van kanonneerboot 2 op de Schelde bij Antwerpen. Op 5 februari 1831 werd het schip door een windvlaag tegen de wal geslagen, waarna het belaagd werd door een menigte. De afloop is bekend: Van Speijk bracht de lading tot ontploffing en blies zichzelf, zijn bemanning en de opstandelingen op. In het Noorden werd hij als een held gelauwerd (Rovers 2000; De Vries 1988). Een derde hoogtepunt vormde de Tiendaagse Veldtocht, die tussen 2 en 12 augustus 1831 plaatsvond. Die was een reactie van Willem I op de in zijn visie onwettige eedaflegging van Leopold I. De opmars van de Nederlandse troepen verliep voorspoedig. Door de inmenging van de Fransen werden ze echter genoodzaakt zich terug te trekken. In het Noorden werd de afloop als een overwinning beschouwd. Met het einde van de Veldtocht was het conflict nog niet voorbij. Willem I weigerde akkoord te gaan met de in

² Over de Leidse Jagers is relatief veel gepubliceerd, reeds tijdens en vlak na de gebeurtenissen: Roemer 1830 & 1831; [Gerrit van de Linde] 1832. Belangwekkend zijn verder twee gedenkboeken: B.W. Wttewaall van Wickenburgh e.a. 1881; Bel e.a. 1981a. Zie voorts Van Zonneveld 1993.

³ Over de rol van De Schoolmeester binnen de Opstand, zie Van Zonneveld 1979.

Londen vastgestelde 'Vierentwintig Artikelen'. De Antwerpse citadel was op dat moment nog in Nederlandse handen. Eind 1832 besloten Engeland en Frankrijk om de vorst te dwingen met het voorstel in te stemmen, door beslag te leggen op alle Nederlandse schepen in hun havens. Bovendien trok in november een Frans leger België binnen om de Antwerpse citadel te ontzetten. Er volgde een felle strijd, het vierde hoogtepunt. Uiteindelijk gaven de Nederlanders zich gewonnen. Ondanks deze nederlaag bleef Willem I weigeren het verdrag te ondertekenen. Een jarenlange status quo volgde. Uiteindelijk stemde de koning toch met het verdrag in. Het werd op 19 april 1839 te Londen ondertekend. Zo kwam er een definitief einde aan de Belgische Opstand.

Op alle betrokkenen maakten de gebeurtenissen grote indruk. Ook op het literaire leven drukte de Opstand een duidelijke stempel. Zoals dat in andere steden eveneens gebeurde, werd Leiden overspoeld door een golf van nationalisme, die de letterkunde niet ongemoeid liet. Guillaume Groen van Prinsterer, de latere voorman van de Anti-Revolutionaire Partij, schreef al in maart 1829 dat de 'schelle toon der Brabandsche zoogenaamde Publicisten de Leydsche Muzen' verstoorde. Volgens hem was het logisch dat de 'gansche letterkunde, tenminste voor een tijd, eene polemieke houding' zou krijgen, om zich tegen de 'valsche beginsels, de oppervlakkigheid, den Franschen geest, die in ons Rijk aanmerkelijk veld begint te winnen' te verzetten (Groen van Prinsterer 1925, 145). Maar hoe werd feitelijk binnen het literaire leven op de gebeurtenissen gereageerd? Welke gevolgen hadden de politieke ontwikkelingen voor het functioneren van de genootschappen, waar het literaire leven zich in dit tijdvak goeddeels afspeelde? Welke bijdrage leverden de boekverkopers? En op welke manier beïnvloedde de Opstand de overige literaire instanties, zoals de leesgezelschappen en de Schouwburg?

In dit artikel wordt nagegaan welk effect de Belgische Opstand had op de activiteiten van de literaire instanties in Leiden. Voor die regionale afbakening is in de eerste plaats gekozen in verband met de grote hoeveelheid onderzoeksmateriaal. Maar belangrijker is dat Leiden in dit tijdvak, mede door de aanwezigheid van de universiteit, een belangrijk literair brandpunt vormde. De stad was de thuisbasis van twee invloedrijke genootschappen: de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* en de (Leidse afdeling van de) *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*.⁴ Hiervan

⁴ Over de in 1766 opgerichte *Maatschappij*: Bergman 1867; Kossmann 1966; H.A. Höweler e.a. 1966. Over de voorgeschiedenis: Honings 2009a. De *Hollandsche Maatschappij* was in 1800 ontstaan uit een fusie van drie lokale genootschappen en kende een Amsterdamse, Rotterdamse, Haagse en een Leidse afdeling. De jaarvergadering, waarbij afvaardigingen van

waren tal van literatoren lid, waaronder veel hoogleraren. Bovendien bezat de stad diverse prominente boekverkopers.⁵ Door hun activiteiten te reconstrueren en teksten te bestuderen, kan een tipje van de sluier worden opgeheldert betreffende de in dit tijdvak vigerende poëtische opvattingen. Door de Opstand kreeg het denken over het doel van de literatuur en de taak van de kunstenaar een impuls, waarop in dit artikel nader zal worden ingegaan.

Letterkundige genootschappen

De literaire genootschappen ondervonden hinder van de Belgische Opstand. Ook gedurende eerdere onrustige perioden was dat het geval geweest. Tijdens de patriotentijd had het genootschapsleven een zware klap te verduren gekregen. Bij de Leidse *Maatschappij* werden nauwelijks nog verhandelingen geschreven, op prijsvragen kwamen geen antwoorden meer binnen en vergaderingen werden niet meer bezocht. Het functioneren van het patriotse dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkreegen* (dat net als de *Maatschappij* in 1766 in Leiden was opgericht en dat in 1800 zou opgaan in de *Hollandsche Maatschappij*) had aanvankelijk een stimulans gekregen, maar na de omwenteling ten gunste van de stadhouder in 1787 hadden veel patriotse leden het land moeten verlaten (De Vries 2001). De Franse tijd had eveneens negatieve gevolgen. Vanaf 1795 gingen veel literatoren zich met de nieuwe Bataafse politiek bezighouden, waardoor voor letterkundig vermaak geen tijd overbleef. Onder koning Lodewijk Napoleon en gedurende de annexatiejaren wist het kwijnende genootschapsleven zich evenmin te herstellen. Dat gebeurde wel na 1813. Bij de *Maatschappij* groeide het aantal leden en de activiteiten werden hervat. Bovendien werden ook personen uit het Zuiden als lid toegelaten en werd een aantal zuster-genootschappen opgericht, zoals de Brugse *Koninklijke Maatschappij van Vaderlandsche Taal- en Letterkunde* (1819 – zie De Clercq 1963). Hiervan waren ook diverse Leidenaren lid.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde

Wat waren nu de gevolgen van de Opstand voor het Leidse genootschapsleven? Het bestuur van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* had

alle afdelingen aanwezig waren, vond afwisselend plaats in één van de steden. Over de *Hollandsche Maatschappij*: Lamberts Hurrelbrinck 1900; Van den Berg 1986; Honings 2010.

⁵ De functies van uitgever, drukker en boekhandelaar waren in dit tijdvak nog steeds niet helemaal gescheiden. Met de term 'boekverkoper' worden in deze context dan ook zowel uitgevers als boekhandelaren bedoeld.

tijdens de maandelijks vergadering van 9 juli 1830 besloten om prins Frederik het honorair lidmaatschap aan te bieden, maar als gevolg van de gebeurtenissen had de prins nog niet gereageerd en was er nog geen gelegenheid geweest om hem de oorkonde uit te reiken. Bovendien werd in de tweede helft van 1830 en de eerste helft van 1831 het verloop van de maandelijks vergaderingen verstoord als gevolg van de 'treurige gebeurtenissen in ons Vaderland'. Na de bijeenkomst van 9 juli 1830 zou pas weer op 14 januari 1831 een volgende plaatsvinden. In 1831 zouden slechts vijf vergaderingen worden belegd.⁶

Mogelijk speelde daarbij een rol dat sommige leden gehoor hadden gegeven aan de oproep om zich te bewapenen. J.R. Thorbecke, die als hoogleraar werkzaam was geweest in Gent, maar als gevolg van de gewijzigde politieke situatie uit zijn huis en werkkring was 'gesmeten', schreef in oktober 1830 vanuit Leiden: 'Ingevolge de oproeping des konings tot eene algemeene wapening ben ik hier met prof. [Jacob] Geel en eenige anderen werkzaam geweest, om onverwijd gemeenschappelijke wapenoefeningen daar te stellen. Deze zijn thans in den gang, en wij worden elken dag gedurende twee uren geexerceerd door een oud officier. Dit geschiedt niet met de bedoeling, om ons als vrijwilligers aan te bieden en uit te trekken, maar alleen om ons als verdedigende magt van de plaats der inwoning te vormen' (Thorbecke 1975, 7-8, 10).⁷ Voor letterkundig vermaak was kennelijk minder tijd, nu de actualiteit om actie vroeg. In het Noorden was men beducht voor een aanval op eigen grondgebied. De leus 'België vrij tot aan de Moerdijk' werd zeer serieus genomen, vooral ook omdat het Nederlandse leger voor de helft uit Belgen bestond. Dat verklaart waarom de Leidse hoogleraren zich genoodzaakt voelden te gaan exerceren.

Bovendien hadden enkele *Maatschappij*-leden wel iets anders aan hun hoofd, nu hun zonen als Vrijwillige Jagers tegen de Belgen waren uitgetrokken. Zo verkeerde Johannes Clarisse, hoogleraar in de theologie, in onzekerheid over het lot van zijn zoon Walrand Cornelis Lodewijk, die sinds 1828 letteren studeerde en zich als vrijwilliger had gemeld. Dat gold ook voor de dichter A.C.W. Staring. Zijn zoon Winand Carel Hugo studeerde in Leiden wis- en natuurkunde, maar had het studentenpak met het soldatenpak

⁶ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1831, 51-52). Zie ook de Notulen van de maandelijks levensvergaderingen, november 1803 - juli 1834, Universiteitsbibliotheek Leiden, AMNL 50.

⁷ Ook in een brief van C.J. van Assen aan Groen van Prinsterer, 12 oktober 1830, wordt gesproken over Geel en Thorbecke en de 'ambitieuze wapening van professoren'. Zie Groen van Prinsterer 1925, 351.

verwisseld. Ook het *Maatschappij*-lid W.A. van Hengel, die de studenten na hun terugkeer als rector magnificus zou verwelkomen, had zijn zoon – Johannes Fredericus, die later als arts in Hilversum enige vermaardheid zou verwerven – als Jager zien uittrekken.⁸ Ten slotte had Hendrik Collot d'Escury zijn twee zonen uitgewuifd. Hij had bij die gelegenheid, toen het Oranjevaandel werd uitgereikt, als curator van de universiteit de studenten toegesproken. Zijn jongste zoon, Carel Jan, was aangewezen als vaandeldrager. Voor hem zou de expeditie minder eervol verlopen, zo weten we dankzij Nicolaas Beets. Gedurende de Tiendaagse Veldtocht had Carel Jan het vaandel 'lafhartig' weggegooid en was gevlucht. Toen de studenten op 23 september 1831 in Leiden als helden werden onthaald, werd het vaandel door iemand anders gedragen. Om de eer van zijn zoon te redden was Collot d'Escury de Jagers tegemoet gereisd, 'om hen te bewegen dat zijn zoon mede binnen zou trekken'. Aanvankelijk weigerden de studenten. Maar ten slotte hield de curator een aandoenlijke toespraak, waardoor de studenten 'hem zijn bede toestonden' (Van Zonneveld 1985, 85).

Van vijf Leidse *Maatschappij*-leden werd verwacht dat zij, in hun hoedanigheid van predikant, na het uitbreken van de Opstand toepasselijke leerredenen zouden uitspreken. Mogelijk hadden ze daardoor minder tijd voor de *Maatschappij*. De preken werden gehouden tussen november 1830 en januari 1831, na de uittocht van de Leidse Jagers en Schutters. De achterblijvenden verkeerden in onzekerheid over hun lot. De predikanten probeerden hun toehoorders gerust te stellen, hoop te geven en godsvertrouwen in te boezemen. Johannes Clarisse sprak zijn toehoorders opbeurend toe: 'Weg dan met angstvallige zorgen, godvreezend Christen! weg met bang gesteen en angstvallig gekerm! Het hoofd omhoog! Moed gevat!' J.H. van der Palm op zijn beurt riep zijn publiek op om op God te vertrouwen, Wiens wegen vaak 'donker en raadselachtig', maar altijd weldadig zijn. N.C. Kist benadrukte dat het goed is voor de zondige mens om 'verdrukking en leed bij ondervinding te kennen', ter voorbereiding op een volgend leven: 'Want, wij mogen dan onder tranen zaaien, wij zullen ook met gejuich maaien' (*Leerredenen* 1831, 29, 51, 156, 199, 206). Lucas Suringar riep op om God te vrezen en Zijn geboden te gehoorzamen. Daartoe hoorde ook dat iedereen het zijne zou moeten bijdragen tot de bevordering van het goede voor het vaderland. Ten slotte sprak W.A. van Hengel over de bemoedigende tekst: 'Tot hertoe heeft de HEERE ons geholpen' (1 Samuel 7:12).

⁸ Zie de naamlijst van het Corps Vrijwillige Jagers, in: Bel e.a.1981a, 109-112.

Ondanks de omstandigheden werden toch enkele *Maatschappij*-bijeenkomsten belegd. Deze kregen, meer dan voorheen, een politiek-historische invulling. Zo las Matthijs Siegenbeek, hoogleraar in de Nederduitse wel-sprekendheid en vaderlandse geschiedenis, tijdens een bijeenkomst op 4 maart 1831 voor uit zijn op dat moment nog onuitgegeven *Geschiedenis der burgerwapening in Nederland*. Niet toevallig ging de spreker met name in op de bewapening ten tijde van de verdediging van Nederland in het Rampjaar 1672. Toen werd de vrijheid bedreigd door aanvallen van Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen: de Derde Engelse Oorlog. De parallel met de eigen tijd was onmiskenbaar. Ook nu bestond het gevaar dat de vrijheid door een vreemde mogendheid werd aangetast. Siegenbeek meende dat zijn werk gepast was in een tijd ‘waarin de geestdrift, om ter verdediging van den Nederlandschen grond de wapenen op te vatten, zich alomme zoo luisterrijk openbaarde, dat geheel het onpartijdige Europa op de Oud-Nederlandsche natie met eerbied en bewondering moet staren’. Bovendien hoopte de auteur dat zijn werk de vaderlandsliefde zou bevorderen (Siegenbeek 1831a, V-VI). Siegenbeek schreef, na de terugkeer van de Leidse Jagers, ook een welkomstlied, waarin hij verwees naar de Tachtigjarige Oorlog. Volgens hem waren de studenten bedeed met ‘DOUZAAS zwaard en veër’ (Siegenbeek 1831b, z.p.):

Weest welkom, driemaal welkom dan,
 O Zonen van Minerf,
 Gij, waardig kroost van DOUZA, van
 VAN HOUTEN en DE WERF!

Ondanks de tijdsomstandigheden werden in het winterseizoen 1830-1831 daarnaast drie openbare, voor publiek toegankelijke vergaderingen belegd. Ook daarin ging veel aandacht uit naar de politiek. Op 30 november 1830 las de Utrechtse hoogleraar Adam Simons een verhandeling voor waarin hij het bewind van Johan de Witt vergeleek met dat van Anthonie Heinsius. Beiden waren raadpensionaris gedurende een stadhouderloos tijdperk (Simons 1834). In zijn verhandeling benadrukte Simons dat Nederland in het verleden altijd, ook gedurende stadhouderloze perioden, zijn gezag had weten te handhaven. Dat was te danken aan grote mannen, zoals Cornelis Tromp, Michiel de Ruyter, Witte Corneliszoon de With en Jan van Galen. Deze admirals hadden de vijand tijdens de Eerste en Tweede Engelse Oorlog (1652-1654 en 1665-1667) heldhaftig bestreden.

Maar het was volgens de spreker vooral Johan de Witt ‘die den moed had en het beleid, om, in zulken nood, het dreigend gevaar van den staat af te wenden’. De Witt kende en had slechts één vertrouweling, aldus Simons,

namelijk het vaderland: ‘Dat Vaderland, hem dierbaarder, dan zijne oogen, smeekte hem, om vrede, en hij voldeed aan deszelfs regtmatige wenschen’. Hij stelde alles in het werk om de geschillen tussen de verschillende gewesten te vereffenen en de onlusten in de steden op te lossen. Datzelfde gold ook, maar in mindere mate, voor Anthonie Heinsius (1641-1720). Hij had er eveneens voor gezorgd dat binnenlandse onenigheden tot bedaren waren gebracht en ‘gevaarlijke uitbarstingen’ waren voorkomen (Simons 1834, 266, 269-270, 279). De boodschap was duidelijk: Nederland had, nu de vrede wederom bedreigd werd, behoefte aan grote mannen, die het gezag van het vaderland zouden herstellen. Tegelijkertijd had de verhandeling een bemoedigende moraal. Het was immers niet voor het eerst dat de politieke stabiliteit en de vaderlandse eer bedreigd werden.

Simons’ lezing bevatte ook een aanval op de dichter Willem Bilderdijk en zijn geestgenoten, die – in tegenstelling tot de meerderheid van de *Maatschappij*-leden – weigerden om Johan de Witt als een vaderlandse held te beschouwen (Jensen 2007; 2008,33-61). Bilderdijk, die tussen 1817 en 1827 in Leiden privaatcolleges had gegeven, had in de jaren twintig veel weerstand opgeroepen.⁹ Toch was hij in 1830 door de *Maatschappij* onderscheiden als de grootste dichter van zijn tijd (Honings 2009b). Hoewel hij zich in eerdere perioden zeer geëngageerd had betoond, liet hij zich niet meer over de Opstand uit. Toen een bevriende hoogleraar er in een brief van 12 september 1830 over repte, ging Bilderdijk daar niet op in. Hij leefde afgezonderd in Haarlem, verbitterd en bedroefd om het verlies van zijn vrouw. Hij was liever bij de ‘Samojeden of Hottentotten’ geboren, dan te moeten leven ‘in dit land van vervloeking, aan mollen en waterrotten ontweldigd in spijt van de Natuur-zelve, en waar alles zonder eind, van mijn vroegste kindsheid af, samen gespannen heeft om mij ’t leven ondraaglijk te maken, en misschien geen dag omging die mij niet naar de dood deed wenschen’ (Bilderdijk 1866-1867, 292). Bovendien weigerde ‘Hollands grootsten zanger’ om een wapenlied te schrijven voor de Leidse Jagers, zoals ze hem hadden verzocht (Mathijsen 1987, dl. 1, 12-13, 32-33). Toch is het niet moeilijk te bedenken hoe Bilderdijk, afkerig als hij was van revoluties, over de Belgische Opstand zal hebben gedacht.¹⁰

Tijdens zijn colleges had Bilderdijk verkondigd dat de gebroeders De Witt geen landverraders waren, maar ze hadden er wel de schijn van gegeven en het land ‘op den rand des verderfs gebracht’ (Bilderdijk 1836, 228).

⁹ Dat had te maken met zijn cultuurkritische uitlatingen: Kagchelland e.a. 2009.

¹⁰ Zie in dit kader ook Schutte 1991 en Van Eijnatten 1998, met name hoofdstuk VI.

Enerzijds vond hij het lot van de gebroeders De Witt beklagenswaardig en benadrukte hij dat hij geen verdediger was van de 'weêrwraak der Haagsche Burgery'. Anderzijds vergoelijkte hij de moord door te wijzen op hun 'toomlooze wraakzucht tegen 't Huis van Oranje'. Bilderdijk had bovendien zijn afkeuring uitgesproken over het feit dat in 'Letter- of andere Maatschappijen' de gebroeders De Witt tot volksgoden waren verheven, waardoor de geschiedenis in zijn visie werd verdraaid (Bilderdijk 1823, 61-63). Simons reageerde met: 'Gaat uit mijne oogen, gij verachtelijke bedillers van JOHAN DE WITT! die niet waardig zijt, in zijne schaduw te staan en de slippen van den mantel des grooten mans hem na te dragen' (Simons 1834, 270).

Een tweede openbare lezing werd verzorgd door de oriëntalist Hendrik Arent Hamaker, één dag voor de 'heldendaad' van Van Speijk. Hij hield een redevoering over de zelfstandigheid. Deze had hij op 19 januari reeds uitgesproken bij *Felix Meritis*, waar hij met geestdrift was toegejuicht. De tekst werd door de Leidse uitgever C.C. van der Hoek op de markt gebracht. De opbrengst was bedoeld voor een gedenkstuk voor Van Speijk en ten voordele van de nabestaanden van de met hem gesneuvelde zeelieden – een expliciete manier om met de letterkunde een utilitaire bijdrage te leveren. Net als Siegenbeek wilde Hamaker de 'opwekking en aankweeking van echten burgerzin' stimuleren. Hij begon met te stellen dat het onterecht is te roepen dat het in deze tijd, terwijl een 'plunderzieke nabuur' de grenzen bedreigde, ongepast was om met letterkunde bezig te zijn. Juist nu was er voor kunstenaars en dichters een belangrijke taak weggelegd. Ook legde hij een verband tussen zelfstandigheid in de politiek en in de kunsten: 'Gelijk de zelfstandigheid eener natie haar eenen aanzienlijken rang in de rij der volken verzekert, zoo is het ook die zelfstandigheid alleen, die den dichter of den schilder eene eerste plaats aanwijst in het rijk der letteren en kunsten' (Hamaker 1831, I, 4).

In tegenstelling tot andere sprekers uit dit tijdvak maakte Hamaker een onderscheid tussen oorspronkelijkheid en zelfstandigheid. Het verschil was volgens hem dat oorspronkelijkheid alle navolging uitsluit, terwijl zelfstandigheid slechts de slaafse navolging verbant. Oorspronkelijkheid was volgens Hamaker onbereikbaar; ieder mens verkrijgt zijn kennis immers van de wereld om zich heen. Zelfstandigheid daarentegen combineerde de eigen denkbeelden met al het 'goede en schoone dat elders gezegd, geleerd of gevonden is'. In dit opzicht vervulde het oude Griekenland een voorbeeldfunctie. Daar werd de vaderlandse geest door 'geen vreemde smet ontheiligd' en bezong Homerus de glorieën van zijn natie. Daarom hield Hamaker een pleidooi voor meer zelfstandigheid in Nederland, iets wat hij 'vooral in de tegenwoordige omstandigheden' van groot nut achtte. Het was de taak

van kunstenaars om zich te ‘doorvoeden’ met datgene wat vroegere tijden hadden opgeleverd, maar daaraan de ‘vruchten van uw eigen geest’ te koppelen: ‘Veracht het vreemde niet, maar geeft aan vaderlandsche onderwerpen de voorkeur’.

Waarom Griekse taferelen bezingen als de vaderlandse geschiedenis genoeg stof bevat om Nederlandse treurspelen en vaderlandse volksliederen te schrijven? Volgens de spreker hadden kunstenaars en dichters meer dan ooit de verantwoordelijkheid om hun ‘medeburgers de groote daden van het voorgeslacht te herinneren’. Vanaf het vertrek van de Fransen in 1813 waren binnen de *Maatschappij* voortdurend pleidooien gehouden voor meer letterkundige oorspronkelijkheid, van buitenlandse invloeden vrij. Het verschil was dat nu ook het ‘eigen’ Zuiden door Hamaker als een vreemde smet werd beschouwd. België was als een ‘kanker’ die het Nederlandse ‘binnenste’ verteerde, zo stelde hij. Daarom riep hij aan het einde van zijn redevoering uit: ‘Toont Gij allen, zoo veel Gij kunt, dat Nederlandsche kunst geen Belgischen bijstand behoeft, om in nooit verdoofden luister te schitteren (Hamaker 1831, 6, 20, 36-37, 43). De al jaren gehoorde roep om meer oorspronkelijkheid werd door de Opstand dus urgent.

Ten slotte hield H.W. Tydeman, hoogleraar in de rechten, op 18 maart 1831 de derde openbare lezing. Hij oreerde over de vraag hoe de natie zich ten tijde van de Nederlandse Republiek gelukkig had kunnen voelen bij het gemis van staatkundige vrijheid (Tydeman 1849). Interessanter dan deze politiek-historische verhandeling is de toespraak die Siegenbeek vier maanden later hield ter opening van de jaarvergadering, waarin hij de ‘schandelijke afval van het trouweloze en ondankbare België’ aan de orde stelde. De Opstand beschouwde hij als de schuld van enkele ‘heerschzuchtige en bijgeloovige geestelijken en hunne domme volgelingen’ en van enige ‘verfranschte Jacobijnen en Ongodisten, gerugsteund door eene menigte van Fransche gelukzoekers’. Volgens Siegenbeek zou Nederland blij moeten zijn dat het de Belgen (‘een volk, in belangen, geaardheid en trap van Godsdienstige en letterkundige beschaving zoo geheel van ons verschillende’) kwijt was. Alleen was het jammer, dat de ambitie om de Nederlandse taal- en letterkunde onder de Belgen te verbreiden, thans gedwardsboomd werd. Maar verloren was de zaak nog niet, meende Siegenbeek. Hij was ervan overtuigd dat België, zodra het een onafhankelijke natie zou zijn geworden, wel weer naar de Nederlandse taal en literatuur zou teruggrijpen, aangezien het merendeel van de Belgen enkel het Nederlands beheerste.¹¹

¹¹ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1831, 3 en 5.

In het genootschappelijk jaar 1832 ging de *Maatschappij* over tot de orde van de dag. Er werden weer neutrale verhandelingen voorgelezen; de politiek verdween naar de achtergrond. Alleen in 1833 werd de Opstand nog een keer aan de orde gesteld door Johannes Matthias Schrant. Deze te Amsterdam geboren priester was vanaf 1818 werkzaam geweest als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Gent (Weijermans 2009). Door de Belgische Opstand was hij genoodzaakt naar Nederland terug te keren. In zijn autobiografie blikt hij terug op de onrustige situatie in Gent: ‘Nu eens hoorde men losbrandingen, dan weder het getrappel van paarden, of men werd verschrikt door het gejoel van woeste horden, gereed tot plunderen of brandstichten. Des daags hielden wij ons achter gesloten blinden verborgen, des avonds stelden wij den ladder tegen den tuinmuur om te kunnen ontvlugten’ (Schrant 1932, 39). In 1831 werd hij, net als Thorbecke, als hoogleraar toegevoegd aan de Leidse hogeschool, waar hij een directe concurrent was voor Matthijs Siegenbeek, met wie hij in conflict raakte (Hooykaas 1986). Als katholiek vormde Schrant in het overwegend protestantse Leiden een vreemde eend in de bijt. Hoewel hij zich in Leiden naar eigen zeggen ‘als het ware buiten den gezelligen omgang’ zag gesloten, was hij wel lid van de twee letterkundige genootschappen van de stad (Schrant 1932, 41-43).

Schrant hield op 29 maart 1833 een *Redevoering over den waren volksroem*. De ware roem van een volk berustte volgens hem niet op de uitgestrektheid van zijn grondgebied, maar op zijn innerlijke waarde. Het verlies van de Zuidelijke Nederlanden was daarom niet erg: ‘Oud-Nederland was groot zonder België; het kan nog groot zijn zonder België’. Nederland had al eerder bewezen wat het waard was. Toen het in 1672 werd aangevallen had het volk zich eendrachtig en moedig betoond. ‘Neen, Nederlanders! gij zijt niet ontaard,’ riep Schrant zijn toehoorders toe. Volgens hem hadden zijn landgenoten bewezen dat ze even dapper waren als hun voorvaderen: ‘Dit toondet gij, zoodra het te wapen! van den Vader des Vaderlands u in de ooren klonk. Dat woord werkte als een bliksemstraal, en vond een’ weerklank in aller harten’. Dat Nederland niet ontaard was bleek volgens de spreker ook uit de daad van Van Speijk, die daarmee op gelijk niveau werd geplaatst met andere historische helden.

Schrants verhandeling bevatte ook een pleidooi voor een oorspronkelijke letterkunde: ‘Dat men toch niet langer op Griekschen of Romeinschen bodem zoek, wat men op eigen grond vinden kan’. Bovendien riep hij ouders op om hun kinderen van jongs af aan vaderlandse gevoelens in te prenten. Deze redevoering laat zien dat de Belgische Opstand ook hier vergeleken werd met het Rampjaar 1672. Bovendien werd wederom een

pleidooi gehouden voor een nationale letterkunde, onafhankelijk van enige 'slaafsche nabootsing' (Schantz 1834, 22, 24-25).

De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen

Ook de *Hollandsche Maatschappij* ontkwam niet aan de gevolgen van de Opstand. In 1830 werd de jaarlijkse vergadering, 'uit hoofde der omstandigheden, waarin het Vaderland verkeert', afgelast. Daardoor kon niet bekend worden gemaakt wie de twee jaar eerder uitgeschreven prijsvraag over 'De togt van Heemskerck naar Gibraltar' had gewonnen, hoewel er vijf inzendingen waren.¹² De prijsvraag handelde over de zeeheld Jacob van Heemskerck (1567-1607), die in 1607, gedurende de Tachtigjarige Oorlog, het leven had gelaten in de Zeeslag bij Gibraltar. Bij die gelegenheid was de Spaanse vloot verslagen, waardoor de Nederlandse zelfstandigheid, dankzij het Twaalfjarig Bestand, was behouden. Door Van Speijk was het historische onderwerp actueler dan ooit. Maar de bekroning van de prijsvragen werd uitgesteld tot rustiger tijden. De gouden erepenning werd pas in 1836 uitgereikt aan de Rotterdamse advocaat Adrianus Bogaers. Vermoedelijk is het vers, gezien het tijdstip van de bekroning, geschreven na afloop de gebeurtenissen. In zijn vers lijkt namelijk impliciet te worden verwezen naar de Belgische Opstand en de oproep tot bewapening. De dood van Van Heemskerck vertoonde bovendien duidelijke parallellen met die van Van Speijk. Beiden hadden immers hun leven gegeven voor het vaderland (Bogaers 1837, 99):

Hij viel, hun trouwe regtverweerder,
 Het offer van zijn heldenzin!
 Droeg Nederland een lauwer meerder,
 Het telde een dappren zoon te min.
 De vrijheid treurde om haar beschermer;
 Zij schreef zijn naam met goud in 't marmer;
 Zij wees op 't voorbeeld, dat hij gaf,
 En 't eerloof, dat ze met verrukken
 Gehoopt had op zijn kruin te drukken,
 Dat hing ze weenend op zijn graf.¹³

¹² *Algemeene konst- en letter-bode*, 1830, dl. 2, 358-359.

¹³ In de terminologie van Mathijsen (2004, 77) zou men kunnen stellen dat dit gedicht fungeert als travestie van maatschappelijke conflicten. Het gaat over de strijd van Van Heemskerck, maar tegelijkertijd wordt ook (zij het impliciet) verwezen naar een conflict uit de eigen tijd: de Belgische Opstand en de 'heldendaad' van Van Speijk.

Zoals gezegd vond de jaarvergadering in 1830 geen doorgang. De volgende vond plaats op 15 oktober 1831. Abraham des Amorie van der Hoeven opende de bijeenkomst met een toespraak over de 'jongste gebeurtenissen in ons vaderland, van hare donkere en heldere zyde beschouwd'.¹⁴ De afgelopen twee jaren was volgens de spreker veel gebeurd: 'onze naam bezwalkt, onze eer geschonden, onze regten miskend, onze deugd vertrapt, ons bloed vergoten'. Maar het positieve was dat Nederland zich wat betreft 'eendragt, moed en pligtsbetrachting' als natie had onderscheiden. Het had 'met volle vergetelheid van vroegere twisten' bewezen dat het als één man achter de koning stond. Terwijl in het Zuiden de geest van het kwaad had rondgevaard, was het Noorden gekenmerkt door rust en eendracht. Het verlies van het verfranste België was gunstig. België was een vreemde smet geweest: de Nederlandse zeden, gewoonten en taal waren verbasterd geraakt. Nu zou een nieuw tijdperk aanbreken. Kortom, de strijd tegen het 'verachtelijk gespuis, dat ons erf bedreigde' had de natievorming goed gedaan. Daarom spoorde de spreker iedereen aan bij te dragen tot het handhaven van 'Neêrlands ouden letterroem' (Des Amorie van der Hoeven 1834, 5, 7-8, 11, 14). De literatuur was dus van belang voor het tot stand brengen van een Noord-Nederlandse identiteit.

De secretaris Willem J.C. van Hasselt ging eveneens in op de gebeurtenissen: 'Ja, door de overwinning in tien dagen bevochten is de veerkracht bij onze landgenooten hersteld, het vertrouwen op het Bestuur is vaster geworden, dat op eigene krachten vermeerderd. – Die overwinning heeft ons doen zien, dat zoo wij eenmaal moeten bezwijken, wij niet laf zullen ondergaan, maar by onzen ondergang de bewondering der aarde zullen wegdragen,' zo stelde hij pathetisch.¹⁵ Daarna volgde een overzicht van de georganiseerde activiteiten. Bij de Leidse afdeling waren, als gevolg van de politieke gebeurtenissen, tussen maart 1830 en februari 1831 geen lezingen georganiseerd. Op de eerste vergadering na afloop van de Tiendaagse Veldtocht, op 26 oktober 1831, las de Leidse griffier J.F.C. Moltzer een gedicht voor, 'Mijn vaderland'.¹⁶ Moltzer reciteerde op 9 november bovendien Tollens' aandoenlijke vers 'Avondbede in december 1830'.¹⁷ Het handelt over een moeder die in onzekerheid verkeert over het lot van haar zoon, die als

¹⁴ Aldus de notulen van de *HMvFKW*, band 3 (UBA, II* C 19), 15 oktober 1831.

¹⁵ Notulen van de *HMvFKW*, band 3 (UBA, II* C 19), 15 oktober 1831.

¹⁶ Het is niet duidelijk of het hier een eigen vers betreft of dat van iemand anders. Het gedicht is niet gevonden.

¹⁷ Ontleend aan de notulen van de *HMvFKW*, band 3 (UBA, II* C 19), 15 oktober 1831 en 14 september 1833.

vrijwillige Jager is uitgetrokken om tegen het ‘bandelooze rot’ te vechten. Dat was autobiografisch: Tollens’ zoon was als Leidse Jager tegen de Belgen gaan strijden.¹⁸ Net als veel andere verzen bevatte het veel standaardmotieven (Van Zonneveld 1981, 202), zoals trouw aan de koning en het vaderland, moed, eer en godsvertrouwen. Bijzonder aan dit gedicht is het autobiografische aspect: de onzekerheid over het lot van de uitgetrokken strijders. Het vers eindigt met de ontroerende regels (Tollens 1843, 159):

Maar Gij, genadig Opperheer!
 Vergeef, in ’t wagglen van den staat,
 Aan ’t ouderhart zijn eigenbaat:
 Wij smeeken uw ontferming neêr:
 Bewaar den vorst, behoed het rijk
 En – geef ons kind ons weêr.

Toen dit gedicht bij de Leidse afdeling van de *Hollandsche Maatschappij* werd voorgelezen, waren de Leidse Jagers reeds teruggekeerd en was aan alle onzekerheid een einde gekomen. De nationalistische boodschap dat eigenbelang ondergeschikt diende te zijn aan vorst, vaderland en ‘den dierbren moedergrond’ (Tollens 1843, 158), maar dat ook de bezorgdheid van de ouders niet vergeten diende te worden, zal veel genootschapsleden evenwel hebben aangesproken.

Boekverkopers en uitgevers

De gebeurtenissen hadden ook effect op de boekverkopers. Jacob van Lennep herinnerde zich later: ‘Het regende, ja ’t hagelde gedichten, van meer of mindere gehalte, van meer of mindere uitgebreidheid; en geen Boekverkooper was er, die geen bundels met krijgsvangen uitgaf, geen nieuwsblad, welks kolommen niet met rijmelaryen gevuld waren’ (Van Lennep 1861, 264-265). Ook in Leiden speelden boekverkopers in op de vraag naar politieke lectuur. Bestudering van hun fondsen kan illustreren hoe de letterkunde zich in deze roerige tijd ontwikkelde.

Luchtman: verhandelingen en preken

Zelfs op het fonds van een oerdegelijke uitgeverij als S. en J. Luchtman (opgericht in 1683, in deze periode geleid door Johannes Brill) was de

¹⁸ Zie de naamlijst van het Corps Vrijwillige Jagers bij Bel e.a. 1981a, 112.

Opstand van invloed.¹⁹ Naast dissertaties en wetenschappelijke publicaties gaf Luchtmans verscheidene academisch getinte werken uit die betrekking hadden op de Opstand. Siegenbeek bracht er zijn *Geschiedenis der burgerwapening in Nederland* (1830) onder. De Amsterdamse letterkundige S.I.Z. Wiselius publiceerde een uitvoerige *Proeve over de verschillende regeringsvormen, in derzelver betrekking tot het maatschappelijk geluk* (1831). Deze staatkundige verhandeling werd uitgegeven na afloop van de Tiendaagse Veldtocht. Zij was reeds in 1792 door de auteur opgesteld, maar was na bijna veertig jaar en 'zoo vele lotwisselingen van zijn staatkundigen loopbaan en van den toestand van geheel Europa, nog even versch en nuttig en *à propos*'.²⁰ Wiselius gaf de voorkeur aan een '*Mono-Aristo-Demokratie*': een staatsvorm waarin 'het Monarchaal, het Aristokratisch en het Democratisch beginsel, door wederkeerigen invloed, zamenwerken tot de regeling der openbare belangen'.²¹ Thorbecke publiceerde drie verhandelingen, waarin hij zijn visie gaf op de afscheiding. Deze achtte hij om diverse redenen zeer onwenselijk.²²

Nicolaas Christiaan Kist, predikant en hoogleraar in de theologie en lid van de twee Leidse genootschappen, publiceerde twee werken. In 1830 gaf hij een leerrede uit, die hij op 17 oktober had uitgesproken: *Godsdienstige gronden tegen angstige vrees, in den tegenwoordigen nood des vaderlands*. De preek had een politieke boodschap, die opgehangen werd aan Jozua 8:1: 'Toen zeide de HEERE tot Jozua: Vrees niet, en ontzet u niet'. God had deze woorden tot Jozua gesproken, toen deze ontmoedigd was na de aanvankelijk mislukte verovering van de Kanaänitische stad Ai. Volgens Kist vervulde dit verhaal een spiegel functie. Zoals God Jozua gewezen had op diens krachten, zo had ook Nederland geen reden om het hoofd te laten hangen. Nederland kon namelijk bogen op een goede koning, op een eendrachtig volk en op mannen die bereid waren om de vaderlandse grond te verdedigen. Bovendien bewees de geschiedenis, net als in het geval van Jozua, aan welke kant God stond. Gesteund door het verhaal van Jozua riep Kist zijn publiek op om 'alle vrees ter zijde te zetten, alle angstige bekommerning uit ons gemoed te verbannen!' (Kist 1830, 19). In de leerrede die Kist na de terugkeer van de Leidse Jagers hield, stond Jesaja 43:10 centraal.

¹⁹ Over de firma Luchtmans zie Castenmiller e.a. 1983; Van der Veen e.a. 2008.

²⁰ Zoals het werk werd genoemd in *De Vriend des Vaderlands* 9, 1835, 700.

²¹ Daarmee kon de recensent van de *Vaderlandsche letter-oefeningen* (1831, dl.1, 226-227) van harte instemmen.

²² Over Thorbeckes visie op de scheiding tussen Noord en Zuid zie Drentje 2004, met name de hoofdstukken 4 en 5.

De boodschap was dat de God die Leiden had bijgestaan tijdens het Spaanse beleg dezelfde was als de God die het vaderland thans bijstond. Het vormde een bemoediging voor de toekomst, aldus Kist, 'dat Hij, die de God was van onze vaders, nog dezelfde is, en dezelfde blijven zal' (Kist 1831, 28). Daarom riep hij zijn toehoorders op om op God te vertrouwen. Beide leerredenen laten zien hoe religie, letterkunde, politiek en geschiedenis (de verwijzing naar de Tachtigjarige Oorlog) met elkaar verbonden waren.

Een laatste publicatie van Luchtmans was *De opstand en afval der Belgen getoetst aan den geest des christendoms* (1831), geschreven door Schrant. Met het stuk, dat volgens hem 'een woordje op zijn' tijd bevatte, wilde hij een nuttige bijdrage leveren. Of zoals hij het zelf verwoordde: 'Ook ik heb mijn penningske willen storten'. Schrant verwachtte dat het stuk ophef zou veroorzaken. Dat was de reden waarom hij het anoniem publiceerde (Thorbecke 1975, 115, 126). Schrant betoogde dat de christelijke leer aandrong op 'onderwerping en getrouwheid aan de wettig bestaande magt'. De Joden hadden onterecht gemeend dat de macht van de Romeinen niet op hen van toepassing was. Volgens Schrant had Jezus meermalen benadrukt dat openbaar gezag geëerbiedigd diende te worden en dat oproer verwerpelijk was. Net als Bilderdijk zag Schrant aardse leiders als 'plaatsvervangers des Allerhoogsten'. Wie zich tegen hun bevelen verzette, verzette zich in zijn visie tegen de wil van God. De katholieken vervulden een voorbeeldfunctie. Hoewel ze lange tijd waren onderdrukt, hadden ze hun lot gelaten gedragen en de openbare macht steeds gerespecteerd. De Belgische Opstand droeg volgens Schrant dan ook 'den stempel van den zwartsten ondank, en, getoetst aan den geest des Christendoms, is hij onchristelijk, misdadig, in den volsten zin doemwaardig' (Schrant 1831, 5, 20). Het probleem van Schrants visie was dat, doorredenerend, ook de opstand tegen Spanje als laakbaar zou moeten worden aangemerkt. Daarom had hij een achterdeurtje opengehouden; die opstand zag hij als een uitzondering. Schrant begaf zich met deze stellingname op glad ijs. Maar door de algemene verontwaardiging over de Opstand werd vermoedelijk niet zo zwaar aan zijn woorden getild.

C.C. van der Hoek

C.C. van der Hoek, sinds 1822 in Leiden werkzaam, toonde zich eveneens betrokken. Na de actie van Van Speijk werd in zijn boekwinkel een intekenlijst gelegd, tot deelneming in het op te richten monument en ter ondersteuning van de gewonden en de achtergebleven families. Donaties konden in een collectebus worden geworpen.²³ En toen de Leidse Jagers in Leiden

²³ *Leydse courant*, 21 februari 1831.

terugkeerden, had Van der Hoek, net als andere boekverkopers, versieringen op zijn gevel aangebracht (Roemer 1831, 100). Ook als boekverkoper en uitgever gaf Van der Hoek blijk van betrokkenheid. Daarbij speelden mogelijk financiële overwegingen een rol. Het ooggetuigenverslag *La ville rebelle* (Libry-Bagnano 1830), werd in zijn winkel 'verkocht als sla volgens de uitdrukking van Van der Hoek' (Groen van Prinsterer 1925, 368). Ook met andere populaire werken speelde Van der Hoek in op de publieke vraag. Toen op 21 februari 1831 in de Leidse Schouwburg Van Lenneps toneelstuk *Het dorp aan de grenzen* werd opgevoerd, liet Van der Hoek in de krant vermelden dat het stuk voor vijftig cent bij hem verkrijgbaar was.²⁴

Daarnaast gaf hij in deze periode ook zelf enige werken over de Opstand uit. Hiertoe behoorden zowel enkele op een academisch lezerspubliek gerichte verhandelingen, als verzen en toespraken voor een breder publiek. C.J. van Assen, hoogleraar in de rechten, publiceerde twee delen *Wenken, herinneringen en aantekeningen uit de dagen van Nederlands herstelling* (1830). Het eerste deel verscheen anoniem. Aanvankelijk had Van Assen getwijfeld of hij het werk wel moest uitgeven. Hij vreesde dat velen hem als de schrijver zouden aanwijzen. Bovendien waren in Leiden velen hem 'niet zoo toegenegen, als mijn hart en gedrag jegens hen er aanspraak op maakt'. H.W. Tydeman vergeleek zijn werk zelfs met blauwboekjes, in de betekenis van schotschriften (Groen van Prinsterer 1925, 309). Het werk bevatte aantekeningen over de vereniging van Noord en Zuid. Duidelijk wordt dat Van Assen vond dat het Zuiden streng moest worden gestraft: 'Geen *Scheiding* mag zij eischen; *genade* moet zij smeken'. Het had niet het recht om onafhankelijkheid te eisen; België was immers nooit een zelfstandige natie geweest (Van Assen 1830, dl. 1, 4). Werd dit standpunt algemeen gedeeld, over het tweede deel van het werk was de kritiek minder positief. Daarin deed de auteur enkele staatsrechtelijke wijzigingsvoorstellen, die volgens de recensent van de *Vaderlandsche letter-oefeningen* in het Noorden tweedracht dreigden te zaaien: 'Het tegenwoordig tijdstip, waarin het niet met redeneren, maar met handelen te doen is, waarin de Natie hare grootmoedigheid en vaderlandsliefde dan ook zoo schitterend ten toon spreidt, en wij niets beters te doen hebben, dan ons met eensgezindheid rondom den geliefden Koning te scharen; dit tijdstip is geheel ongeschikt tot het opwerpen van staatkundige Theoriën, vooral van dezulke, welke men vooruitzien kan, dat tegenspraak zullen ontmoeten'.²⁵ Juist in deze tijd diende de literatuur de eendracht te bevorderen.

²⁴ *Leydse courant*, 18 en 21 februari 1831.

²⁵ *Vaderlandsche letter-oefeningen*, 1831, dl. 1, 317.

Van der Hoek gaf daarnaast een leerrede uit van W.A. van Hengel, die hij na het vertrek van de Leidse Jagers had gehouden. Het lijkt alsof Van Hengel in zijn tekst aan Van Assens verhandeling refereerde. Volgens hem diende iedereen zich voor het vaderland in te zetten. Hij keurde het af dat sommigen door 'nietige bedenkingen' de ijver voor vorst en vaderland probeerden tegen te werken. Van Hengel trachtte naar eigen zeggen de geestdrift van de Nederlanders op te wekken en hun hoop te geven. Dat deed hij door de Nederlandse situatie te vergelijken met de Joodse, zoals beschreven in Nehemia (4:7-15). Toen de Joden naar Kanaän optrokken, troffen ze Jeruzalem verwoest aan. In de jaren die volgden werd de stad hersteld, hoewel de Joden voortdurend bedreigd werden door 'boosaardige naburen'. Deze beraamden een plan om Jeruzalem aan te vallen. De Joden stelden vervolgens alles in het werk ter voorbereiding, waardoor de stad voor hen behouden bleef. Volgens de predikant gaf het Bijbelverhaal een beeld van de Nederlandse toestand, plicht en verwachting. Ook het vaderland werd bedreigd door een sterke tegenstander. Daarom was het ieders plicht om het zijne bij te dragen: 'de een met zijn raad, een tweede met zijn gezag, een derde met zijn geld, een vierde met zijn persoon' (Van Hengel 1830, IV, 8, 22). De uitgetrokken burgers en studenten hadden het goede voorbeeld gegeven. Zelf leverde Van Hengel zijn bijdrage met zijn leerrede.

Ook twee andere werken hadden betrekking op de uitgetrokken strijders. Toen een bataljon van de schutterij in oktober 1830 de stad uit marcheerde ter verdediging van het vaderland, gaf Van der Hoek een *Afscheids-lied* uit, dat geschreven was door een oude krijgsman. Het bevatte de bekende ingrediënten: vertrouwen, moed, trouw, geloof en liefde voor Oranje. Net als in andere verzen komen we ook hier de verwijzing naar het verleden tegen: 'Het bloed van onze vaderen / Is niet in ons verdoofd; / Het vloeit ons nog door d'aderen, / En leeft in hart en hoofd' (*Afscheids-lied* 1830, 2). Van der Hoek trad ook op als uitgever van het door dominee Jan Roemer geschreven *Gedenkschrift van den uittocht der heeren studenten*, dat enkele dagen voor Sinterklaas verscheen. Veel mensen hadden het gevoel dat ze getuige waren van de geschiedenis. Het *Gedenkschrift* diende ter herinnering.

In 1831 gaf Van der Hoek zo'n acht publicaties uit die betrekking hadden op de politieke actualiteit. Daartoe behoorde niet alleen Hamakers verhandeling over de zelfstandigheid, maar ook de tekst die Siegenbeek uitsprak bij de opening van zijn lessen op 4 oktober 1831. Hij hield bij die gelegenheid een *Vergelijkende beschouwing* van de Leidse vrijwillige Jagerkorpsen in 1672, 1815, 1830 en 1831. Na afloop van zijn beschouwing deed Siegenbeek een oproep aan zijn studenten. Hij hoopte dat hun 'steeds blakend

ijvervuur' in de beoefening van de vaderlandse letterkunde en geschiedenis, na de gebeurtenissen in België een nieuwe stimulans zou krijgen (Siegenbeek 1831c, 33). Dat was wederom een pleidooi voor een grotere gerichtheid op de nationale geschiedenis en letterkunde.

Daarnaast werden bij Van der Hoek enkele werkjes uitgegeven betreffende de terugkeer van de Leidse Jagers, waaronder de toespraak die Van Hengel als rector hield. Jan Roemer schreef opnieuw een uitvoerig *Gedenkschrift* (Roemer 1831; Van Hengel 1831). Tot slot publiceerde Van der Hoek een bundel *Vaderlandsche gedichten* (1832) van Diederik Jacob den Beer Poortugael. Hij was commandant van de Leidse Jagers gedurende de Tiendaagse Veldtocht. De bundel bevatte onder meer een 'Uitboezeming', die hij had geschreven bij de uittocht van de studenten, waarin hij hen had opgeroepen zich als Bataven te gedragen, door het spoor te volgen van Janus Dousa en Michiel de Ruiter. Ook in deze bundel werden de Belgen beschouwd als een vreemde smet, die een gevaar vormde voor Nederlands zuiverheid. En ook Den Beer Poortugael was van mening dat voor dichters een belangrijke taak was weggelegd, zo blijkt uit het vers 'Aan de vaderlandse dichters' (Den Beer Poortugael, 1832, 85):

Schenkt in dit tijdsgewricht, hoe donker,
Uw kunstgewrocht aan 't Vaderland!
Wekt op, en schraagt, bezielt, ontvonkt er
De harten mêde, als 't vlamgeflonker
Dat op *Uw* dichtaltaren brandt!

Betrokkenheid van boekverkopers

Zelfs kleine uitgevers die onder normale omstandigheden zelden publiceerden, deden dit naar aanleiding van de Opstand wel. Boekhandelaar en dissertatie-uitgever H.W. Hazenberg publiceerde in 1830 drie gelegenheidsverzen over de Opstand. Hieronder bevonden zich de pennenvruchten van twee Leidse Jagers. William Robert Veder, student in de letteren en theologie en een vriend van Gerrit van de Linde, schreef in 1830 een *Jagerlied voor mijne Leydsche medestudenten*. Medicijnenstudent en Jager Jan Pieter Heye hief bij het uitbreken van de Opstand een *Wapenkreet* aan. In het voorwoord benadrukte Heye dat in deze tijd van politieke crisis literatoren een speciale functie dienden te vervullen. Daartoe citeerde hij Jacobus Scheltema, die had gesteld dat iedere dichter 'het gevoel zijns harten' in dat van zijn medemens moest overstorten, met een nationalistische bedoeling: 'Nu geldt het Nederlander te zijn. – Het heilig vuur ontvlamt, het moet bij ieder opgewekt en gevoed worden'. Ook Heye hoopte met zijn vers de 'geestdrift voor de heilige zaak' te bevorderen (Heye 1830, 2).

Hoewel er sprake was van een expressieve literatuuropvatting (het uitstorten van gevoel), diende de poëzie in dit tijdvak een politieke functie te vervullen. Heye riep zijn medestudenten op gehoor te geven aan de oproep tot bewapening (Heye 1830, 4):

Wien nog één druppel Hollandsch bloed
 Door hart en adren vloeit,
 Hecht' thans 't Oranje om den hoed!
 En toone dat nog d'oude moed,
 In 't Hollandsch harte gloeit.

Ook de firma Haak en Comp gaf strijdliederen uit van Leidse Jagers. Met zijn *Wapenlied* riep Gerrit van de Linde zijn medestudenten te wapen: 'Op broeders op, de pligt gebiedt! / Slechts lafaards aarz'len, helden niet, / Schoon tijgermuilen gagen; / Het Vaderland eischt trouw en moed, / 't Heeft aanspraak op ons laatste bloed: / Op, broeders, op! te wapen!' (Van de Linde 1830, 6). De theologiestudent K.A. Poortman publiceerde een *Jagerslied* en een *Uitboezeming*, met het doel de strijd lust aan te wakkeren: 'Bestrijdt het breid'loos monster, / Dat U reeds tegengrijnst, / En thans zijn' aard doet blijken, / Tot hiertoe nog ontveinsd; / Reeds splitst het zijne klaauwen / En spert de kaken op: / Voort! voort! vrijwil'ge Jagers, / Vergruist den woesten kop' (Poortman, 1830, 5).

Bijzonder was de firma L. Herdingh en zoon, die geleid werd door Vincent Herdingh. Ook hij leverde een bijdrage, door kosteloos de toegangsbiljetten voor een 'benefietconcert' van het zanggenootschap *De Zangkunst veredelt het hart* te drukken.²⁶ Bovendien gaf Herdingh blijk van eigen dichttalent door in september 1831 vier gedichten te publiceren. In het voorwoord benadrukte hij dat hij geen literaire pretenties had, maar slechts iets wilde bijdragen ten behoeve van de ongelukkigen. Het werkje bevatte onder meer een vers met de titel 'By het maken van pluksel voor de gekwetsten'. Toen de Opstand uitbrak en het erop leek dat er strijd geleverd zou worden, werd in menig gezin 'pluksel' vervaardigd: verband, gemaakt van oud, tot draden uitgehaald linnen of katoen. Het werd op verschillende plaatsen in Leiden ingezameld. In de krant werden lijsten opgenomen van personen die pluksel hadden geschonken. Ook boekverkopers toonden zich in dit opzicht betrokken. Bij de Weduwe D. du Saar op het Rapenburg werden pluksel en scheurlinnen, maar ook flessen bessensap, citroenen en zelfs augurken ingezameld.²⁷ Hoe hartelijk de giften ook bedoeld waren, juist door het

²⁶ *Leydse courant*, 11 april 1831.

²⁷ *Leydse courant*, 7 maart 1831, 19 augustus 1831, 3 oktober 1831, 12 september 1831.

onhygiënische pluksel stierven de gewonden, als gevolg van infecties, in groten getale.²⁸

Leesgezelschappen en de Schouwburg

Het theologisch studentenleesgezelschap *Veritatis Ergo* kwam in 1830 in een kwijnende staat te verkeren, omdat veel leden zich als Jager hadden aangemeld: 'De kas geraakte ledig, boeken werden niet meer voorgesteld, weinige slechts rondgezonden, en de leden moesten uit eigene bibliotheek het gebrek aan lektuur eenigszins vergoeden'. Toen in september 1831 de Jagers in Leiden terugkeerden, werden de gewone werkzaamheden hervat en 'kwam ook de oude bloei terug en vermeerderde van dag tot dag' (Kleyn 1882, 19). *Veritatis Ergo* was vermoedelijk niet het enige leesgezelschap dat hinder ondervond, maar daarover zijn geen bronnen gevonden. De leden van het elitaire leesgezelschap *Miscens utile dulci*, waarvan de meeste hoogleraren lid waren, vochten niet tegen de Belgen. Wel valt op dat boeken werden aangeschaft betreffende de politieke actualiteit. De leden lazen zowel Franse en Duitse werken – zoals *La ville rebelle*, ou *Les Belges au tribunal de l'Europe* (1831) en *Holland und Belgien in gegenseitiger Beziehung seit ihrer Trennung unter Philipp II bis zu ihrer Wieder-Vereinigung unter Wilhelm I* (1831) – als Nederlandse. Onder de Nederlandse boeken bevond zich bijvoorbeeld de biografie *Leven van Jan Carel Josephus van Speijk*, Siegenbeeks *Geschiedenis der burgerwapening in Nederland*, Roemers *Gedenkschrift van den veldtocht der heeren studenten* en tal van andere actuele werken (Van Baarle 1984, 67 e.v.).

²⁸ Andere boekverkopers gaven vrijwel geen werken uit naar aanleiding van de Opstand. Jan Cornelis Cijfveer op het Rapenburg plaatste net als anderen een collectebus in zijn winkel. Bovendien verkocht hij allerlei politieke werkjes die in andere steden waren gedrukt, zoals de bundel *Wapenklank, krijgsliederen voor het studenten-jagerkorps*, het informatieve *Overzicht der voornaamste gebeurtenissen, gedurende den opstand te Brussel* en de infanteriereglementen. Zie *Leydse courant*, 18 oktober 1830. De uitgever speelde bovendien in op de Oranjegezinde markt met enkele nieuwe uitgaven van het Wilhelmus. Dit vers was het meest geschikt om bij te dragen 'tot opwekking en verhooging van de oude liefde en geestdrift voor het dierbaar Vaderland en Vorstelijk Huis', zo werd in de inleiding benadrukt (*Het oude volkslied* 1830, 7). Op de activiteiten van de firma David du Mortier had de Opstand evenmin veel invloed. De firma ging voort met het publiceren van schoolboekjes, van de leerredenen van de befaamde redeenaar J.H. van der Palm en de werken van de *Hollandsche Maatschappij*. Natuurlijk greep Du Mortier wel de kans aan om de toespraak te publiceren die Van der Palm op 22 juni 1832 hield bij de inwijding van de gedenksteen voor de gesneuvelde Jager L.J.W. Beeckman in de Pieterskerk. Beeckman was begraven te Beringen, in Belgisch Limburg. Volgens Van der Palm zou de gedenksteen als blijvend bewijs van de moed van de studenten dienen: 'krachtiger, welsprekender, onloochenbaarder dan de stem der Geschiedenis' (Van der Palm 1832, 37).

Dit laat zien dat de vraag naar politieke geschriften ook tot uiting kwam in het aanschafbeleid van het gezelschap.

Op het programma van de Schouwburg drukte de Belgische Opstand eveneens zijn stempel. In de periode na de Franse tijd, vanaf 1813, waren vooral vele uit het Duits vertaalde melodrama's van August von Kotzebue en August Wilhelm Iffland geliefd. Gedurende de jaren 1830-1831 kreeg, als gevolg van het toegenomen chauvinisme, het vaderlandse toneel een stimulans. In 1831 was vierenveertig procent van alle stukken van vaderlandse bodem afkomstig. Dat was aanzienlijk meer dan in eerdere jaren (Bordewijk e.a. 2005, 131). In november en december 1830 werden diverse geschiedkundige stukken van Nederlandse makelij opgevoerd, zoals het Oranjegezinde stuk *Het turfschip van Breda* van Cornelis van der Vijver. Zo'n twee weken na de uittocht van de Leidse Jagers werd een stuk opgevoerd ter herinnering aan de omwenteling van 1813, geschreven door de Haagse toneeldichter J.H. Gravé: *Twee dagen in November, of Hulde aan burgerdeugd, weldadigheid en heldenmoed* (1830). De verhaallijn werd onderbroken door gezangen, onder meer op de melodie van het Wilhelmus en Tollens' volkslied 'Wien Neêrlands bloed'.

In het stuk wordt direct gerefereerd aan de Leidse Jagers. Wijkmeester 'Burgerhoofd' heeft in 1813 voor zijn vaderland gestreden. Zijn zoon Willem wil, net als de 'bloem van Neêrlands jongelingschap', gehoor geven aan de oproep van de koning. Die 'zijn Vaderland en Vorst niet bijvalt, is niet eens waard dat hij roggenbrood eet,' stelt hij. Door middel van het toneel werd het publiek opgeroepen om te handelen en een bijdrage te leveren. In het stuk speelt een armlastige 'Mevrouw Bloemendorf, die ook haar 'offer op het altaar van het Vaderland' brengt: dertig paar gebreide sokken. Het publiek werd zo aangespoord zich, ieder op zijn manier, als een held te gedragen: 'En die niet strijdt die geeft zijn geld, / Geen land zoo goed! hier is elk burger held' (Gravé 1830, 8-9, 17, 23). Het theater vervulde dus, net als de literatuur, in dit tijdvak een maatschappelijke functie.

Het podium van de Leidse Schouwburg werd ook benut om vaderlandse verzen voor te dragen. Zo reciteerde de actrice Joanna Cornelia Hoedt-Bingley het vers *Neêrlands koning*. Het bevatte een lofredde op Willem van Oranje en een bemoedigende boodschap voor het publiek: 'En mogt het feilend oog nu Neêrlands zon zien tanen, / Door onweêrswolk bedekt, door mist verdonkerd zien, / O zeker rijst de dag waarop ze in vollen luister / Weer aan de kimmen straalt, daar damp en nevel vliên' (*Neêrlands koning* 1830, 8). Op 28 februari 1831 las zij het vers 'Jan van Speyk' voor.²⁹

²⁹ *Leydse courant*, 18 februari 1831, 28 februari 1831.

Dezelfde actrice zong na de terugkeer van de Jagers een vers, met de slotregels: 'Één slechts is op het bed van eer gestorven, / God heeft zijn schreên en ook uw schreên geleid; / Gij hebt met hem de lauwerkroon verworven: / Geen lauweren, neen! maar zelfs de onsterfelijkheid!' (Gravé 1831a, z.p.)

Ook in 1831 werden in de Leidse Schouwburg diverse stukken op de planken gebracht die betrekking hadden op de politieke actualiteit. Op 26 januari vond 's avonds een benefietconcert plaats ten voordele van de vrouwen en kinderen van de uitgetrokken schutters. Zo'n twee weken later speelde men *Rozendaal, of De ontmoeting, blijspel met zang, in één bedrijf*. In de krant werd het stuk aangeduid als een 'schets van de laatste gebeurtenissen in Noord Brabant'.³⁰ Van Lenneps kaskraker *Het dorp aan de grenzen*, waarin de Belgen belachelijk werden gemaakt en dat op de lachspieren van het publiek werkte,³¹ werd twee weken na de daad van Van Speijk gespeeld. In de allegorie *Hollands zeeroem*, die op 21 maart werd gespeeld, werd aan de zelfmoordactie gerefereerd.³²

Het stuk *Minerva's lauwerkrans* werd enkele weken na de terugkeer van de Leidse Jagers opgevoerd. De inhoud was ultranationalistisch en Oranjegezind. Het handelt over Frederik, die als Vrijwillige Jager tegen de Belgen heeft gevochten en opgewacht wordt door zijn ouders en grootmoeder. Voor het Zuiden hebben de personages geen goed woord over: 'Ja, die Belgische stiefkinderen moesten maar als bedorven leden worden afgesneden,' aldus oma. Nu is het tijd voor feest, maar ook voor beloften, zo stelt een student in het stuk: 'Neen, geen onzer blijft tehuis, indien men het durft wagen, ons weder te tergen: indien het Vaderland, indien de Koning ons roept. Met Oranje aan het hoofd moet men zegevieren'. In het tweede deel speelden allegorische figuren: de Vrede, Mars en Minerva. Het gehele stuk was doorspekt met vreugde- en triomfzangen (Gravé 1831b, 32, 43).

Na afloop kon het publiek ontspannen bij de klucht *De mislukte smokkelpartij* van Aart Veder. Hij had het geschreven toen hij als Jager op campagne was in Noord-Brabant. Het gaat over Ambrosius Bijvoet, weduwnaar en schoolmeester in een Brabants dorp aan de Antwerpse grenzen, die zijn jonge dochter Maria wil uithuwelijken aan de domme Harmen Koudspek, die schoolmeester is in een Antwerps dorp. Maria wil graag met de ontvanger De Bruijn trouwen, maar dat vindt haar vader niet goed. Om het huwelijk af te dwingen laat Ambrosius zijn Vlaamse collega Harmen – met

³⁰ *Leydse courant*, 24 januari 1831, 4 februari 1831.

³¹ Men zou Van Lennep, die in zijn toneelstukken de spot dreef met de (vermeende) domheid van de Belgen, mogelijk de uitvinder van de Belgenmop kunnen noemen. Vergelijk Van Zonneveld 1987, 18.

³² *Leydse courant*, 18 maart 1831.

een knipoog naar Hugo de Groot – in een kist over de grens smokkelen, omdat het voor Belgen niet is toegestaan de grens te passeren. Omdat hij snel weer terug naar België moet, wil Harmen Maria ook in een kist meenemen. Dat leidt tot allerlei verwickelingen: enkele leerlingen sluiten Ambrosius op in een kist, waarna hij samen met Harmen (die in een andere kist zit) wordt ingeladen. Uiteindelijk zorgt luitenant Klijn, die met het leger in Brabant de wacht houdt, ervoor dat de mannen met elkaar geconfronteerd worden – een staaltje dramatische ironie: het publiek weet, in tegenstelling tot veel personages, dat het Ambrosius is en niet Maria die in de kist gevangen zit. Ten slotte wordt Ambrosius gedwongen in te stemmen met het huwelijk tussen Maria en De Bruijn (Veder 1831). De Belg delft het onderspit en wordt uitgelachen. Eind goed, al goed. Het kluchtige stuk speelde zich af tegen het decor van de Opstand. Het bevatte ook tal van liederen die op het vaderlands gevoel van het publiek inspeelden. De politiek wist dus ook het Leidse theater binnen te dringen.

Besluit

Toen in 1830 de Belgische Opstand uitbrak, raakte Leiden in rep en roer. Burgers, studenten en professoren gaven gehoor aan de oproep tot bewapening. Ook op het literaire leven waren de gebeurtenissen van invloed. Veel genootschapsvergaderingen werden afgelast. Toch vonden in deze periode enige lezingen plaats, die veelal een politiek-historische invulling kregen. De boekverkopers gaven eveneens blijk van betrokkenheid door tal van verhandelingen, verzen en preken uit te geven. Ten slotte drukte de Opstand ook zijn stempel op het functioneren van de leesgezelschappen en de Schouwburg. Op basis van de grote hoeveelheid voorgelezen en uitgegeven verhandelingen, verzen en preken kunnen enkele constanten worden geformuleerd over aard en functie van de letterkunde in dit tijdvak. Opvallend is dat in veel werken een parallel werd getrokken met het Rampjaar 1672. Net als toen dreigde het gevaar van een aanval op Nederlands grondgebied door een vreemde mogendheid. Een ander motief vormen de verwijzingen naar het Leidse verleden en de Spaanse bezetting (1573-1574). Er werd benadrukt dat het bloed van Leidse helden bij de bevolking nog steeds door de aders vloeide. Door verschillende personen, zoals Hamaker en Schrant, werd daarnaast een pleidooi gehouden voor meer letterkundige oorspronkelijkheid. In de decennia daarvoor was dat al vaker gedaan, maar door de Opstand werd de behoefte aan een nationale literatuur dringender. België werd voortaan gezien als een vreemde smet en als een gevaar voor de zuiverheid van het Nederlandse karakter. De nationale eer was dan wel geschonden, tegelijkertijd

was men opgelucht van België verlost te zijn. De dichter, en ook de literator in het algemeen, kreeg als gevolg van de gebeurtenissen een bijzondere taak toebedeeld. Hij diende een maatschappelijke functie te vervullen: hij moest opwekken, bezielen en vaderlandse gevoelens aanwakkeren. Die criteria werden ook door de literaire kritiek gehanteerd. Toen C.J. van Assen enige kritische staatkundige opmerkingen publiceerde, werd hij daar in de *Vaderlandsche letter-oefeningen* op aangesproken. Letterkunde diende de nationale eenheid te bevorderen. De romantische, bilderdijkiaanse opvatting van de dichter die voor niemand anders dan voor zichzelf zijn gevoelens in verzen uitstort, die de jaren daarvoor was opgekomen, verdween hierdoor naar de achtergrond. De samenleving was niet gebaat bij een niet-geëngageerde literaturopvatting. De politieke omstandigheden en het daardoor veroorzaakte nationalisme zorgden er dus voor dat het denken over literaire autonomie (tijdelijk) in de kiem werd gesmoord.

Literatuur

AFSCHEIDS-LIED 1830

Afscheids-lied, bij het uittrekken van het bataillon Leydsche Schutterij in October 1830. Leiden, 1830.

DES AMORIE VAN DER HOEVEN 1834

A. des Amorie van der Hoeven, 'Aanspraak bij de Opening van de Algemeene Vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, gehouden te Amsterdam, op den 15. October 1831', in: *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, 9, 1834, 1-15.

VAN ASSEN 1830

C.J. van Assen, *Wenken, herinneringen en aantekeningen uit de dagen van Nederlands herstelling* (2 dln). Leiden, 1830.

VAN BAARLE 1984

M. van Baarle, *Een onderzoek naar de organisatie, het ledenbestand en de boek-aanschaf van het leesgezelschap 'Miscens utile dulci' te Leiden in de periode 1800 tot 1840.* [Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Leiden, 1984].

BAKHUIZEN VAN DEN BRINK 1969

R.C. Bakhuizen van den Brink, *De studietijd van R.C. Bakhuizen van den Brink door brieven toegelicht.* Uitgegeven door L. Brummel. Den Haag, 1969.

DEN BEER POORTUGAEL 1832

D.J. den Beer Poortugael, *Vaderlandsche gedichten.* Leiden, 1832.

BEL e.a. 1981a

J. Bel e.a., *De Leidse jagers, 1830-1831. Student-vrijwilligers en de Belgische opstand.* Leiden, 1981.

BEL e.a. 1981b

J. Bel & P. van Zonneveld, 'Het Corps Vrijwillige Jagers van de Leidse Hogeschool en de Belgische Opstand', in: J. Bel e.a., *De Leidse jagers, 1830-1831. Student-vrijwilligers en de Belgische opstand.* Leiden, 1981, 41-107.

- VAN DEN BERG 1986
W. van den Berg, 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: W. van den Berg & P. Zonneveld (ed.), *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen*. Utrecht, 1986, 12-45.
- BERGMAN 1867
J.T. Bergman, 'Proeve eener geschiedenis van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1766-1866. Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het eerste eeuwfeest*. Leiden 1867, 123-218.
- BILDERDIJK 1836
W. Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands*. Dl. 10. Amsterdam, 1836.
- BILDERDIJK 1866-1867
W. Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleraren en mrs. M. en H.W. Tydeman, gedurende de jaren 1807 tot 1831. Uitgegeven door H.W.T. Tydeman*. Sneek, 1866-1867.
- BOGAERS 1837
A. Bogaers, *De togt van Heemskerck naar Gibraltar. Dichtstuk*. z.pl., 1837.
- BORDEWIJK e.a. 2005
C. Bordewijk e.a., *Wat geeft die Comedie toch een bemoeijng! De Leidse Schouwburg, 1705-2005*. Amsterdam, 2005.
- CASTENMILLER e.a. 1983
M. Castenmiller e.a., *Luchtman & Brill. Driehonderd jaar uitgevers en drukkers in Leiden, 1683-1983. Catalogus van de tentoonstelling gehouden van 1 september tot 1 oktober 1983 in het Gemeente-Archief te Leiden*. Leiden, 1983.
- DE CLERCQ 1963
K. de Clercq, 'Letterkundig leven te Brugge in de Hollandse tijd', in: *Spiegel der Letteren*, 6, 1963, 270-298.
- DRENTJE 2004
J. Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek*. Amsterdam, 2004.
- VAN EIJNATTEN 1998
J. van Eijnatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)*. Hilversum, 1998.
- FALTER 2005
R. Falter, *1830. De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*. Tielt, 2005.
- GRAVÉ 1830
J.H. Gravé, *Twee dagen in November, of Hulde aan burgerdeugd, weldadigheid en heldenmoed. Tooneelmatige voorstelling met zang*. Rotterdam, 1830.
- GRAVÉ 1831a
J.H. Gravé, *Coupletten gezongen door mejufvrouw J.C. Hoedt, de heeren Van der Linden en Ruffa, in den Koninklijken Schouwburg te Leyden, Den 23sten September 1831, ter gelegenheid van de zegevierende terugkomst der heeren studenten uit het leger*. z.pl., [1831].
- GRAVÉ 1831b
J.H. Gravé, *Minerva's lauwerkrans. Tooneelmatige hulde, ter feestviering der zegevierende terugkomst van heeren studenten der onderscheidene akademien, uit het leger. In twee afdeelingen, met zang*. Rotterdam, 1831.
- GROEN VAN PRINSTERER 1925
G. Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap*. Dl. 2. Den Haag, 1925.

HAMAKER 1831

H.A. Hamaker, *Redevoering over den aard der zelfstandigheid, haar gewigt voor geheele volken en bijzondere personen, en hare hooge noodzakelijkheid voor Nederland, in het tegenwoordige tijdsgewricht*. Leiden, 1831.

VAN HENGEL 1830

W.A. van Hengel, *De joodsche natie ten tijde der opbouw van Jeruzalem, een beeld voor ons Nederlanders. Leerrede*. Leiden, 1830.

VAN HENGEL 1831

W.A. van Hengel, *Verwelkoming der Leidsche Jagers, den 23 September 1831, in de Pieterskerk te Leiden*. Leiden, 1831.

HEYE 1830

J.P. Heye, *Wapenkreet*. Leiden, 1830.

HONINGS 2009a

R. Honings, 'Van zaadkorrel tot breedgetakte boom. De ontkieming van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 1, 2009, 8-15.

HONINGS 2009b

R. Honings, 'Goud voor de Tweede Vondel. Bilderdijks erepenning vanwege de *Maatschappij* uit 1830', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 2, 2009, 37-45.

HONINGS 2010

R. Honings, "'Toongeeftster van den goeden smaak". De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 1813-1833', in: *Nederlandse Letterkunde*, 15, 2010, 103-125.

HOYKAAS 1986

G.J. Hooykaas, 'Siegenbeek versus Schrant', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 4, 1986, 29-31.

HÖWELER e.a. 1966

H.A. Höweler e.a., *Gedenboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, gevierd op 18, 20 en 21 Mei 1966*. Leiden, 1966.

JENSEN 2007

L. Jensen, 'Controversiële helden. Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt in de ogen van literatoren, 1800-1830', in: *De Negentiende Eeuw*, 31, 2007, 4-21.

JENSEN 2008

L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, 2008.

JUDO e.a. 2007

F. Judo & St. van de Perre (ed.), *De prijs van de Scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1830-1839)*. Kapellen, 2007.

KAGCHELLAND e.a. 2009

A. & M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Delft, 2009.

KIST 1830

N.C. Kist, *Godsdienstige gronden tegen angstige vrees, in den tegenwoordigen nood des vaderlands. Eene leerrede, uitgesproken te Leyden, in de Pieterskerk, den 17den october 1830*. Leiden, 1830.

KIST 1831

N.C. Kist, *De terugkomst der vrijwillige jagers, Leidsche studenten, godsdienstig gevierd op den gedenkdag van Leidens ontzet, ter opening der akademische lessen, den 3 October 1831, in de Pieters Kerk*. Leiden, 1831.

KLEYN 1882

H.G. Kleyn, *Geschiedenis van het Theologische Leesgezelschap Veritatis Ergo van den dag der oprichting 22 Jan. 1822 tot op heden. Uitgegeven bij gelegenheid van den 60sten verjaardag van het Gezelschap*. Leiden, 1882.

KOSSMANN 1966

F.K.H. Kossmann, *Opkomst en voortgang van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Geschiedenis van een initiatief*. Leiden, 1966.

LAMBERTS HURRELBRINCK 1900

L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck, *Beknopt overzicht der geschiedenis van de Hollandsche Maatschappij van fraaie kunsten en wetenschappen 1800-1900*. Amsterdam, 1900.

LEERREDENEN 1831

Leerredenen, betrekking hebbende op de jongste omstandigheden van het vaderland. Tot deszelfs voordeel uitgegeven door de gezamenlijke, Nederlandsche akademiepredikers. Utrecht, 1831.

VAN LENNEP 1861

J. van Lennep, *Poëtische werken. Treur- en blijspelen I*. Rotterdam, 1861.

LIBRY-BAGNANO 1830

G. Libry-Bagnano, *La ville rebelle, ou Récit sommaire des évènements qui sont passés à Bruxelles, à la fin du mois d'août 1830. Précédé de considérations générales sur les causes qui les ont préparés. Par un témoin oculaire*. Den Haag, 1830.

VAN DE LINDE 1830

G. van de Linde Jz, *Wapenlied*. Leiden, 1830.

[VAN DE LINDE] 1832

[G. van de Linde], 'Verhaal van de lotgevallen der Kompagnie Vrijwillige Jagers der Leydsche Hoogeschool', in: *Studenten-almanak voor het jaar* (1832), 103-190. [Ook gepubliceerd als G. van de Linde, *De vrijwillige jagers der Leidsche Hoogeschool in 1830 en 1831*. Leiden, 1876].

MATHIJSSEN 1987

M. Mathijssen, *De brieven van De Schoolmeester. Documentair-kritische uitgave*. 3 dln. Amsterdam, 1987.

MATHIJSSEN 2004

M. Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Nijmegen, 2004.

NEËRLANDS KONING 1830

Neêrlands koning. Gereciteerd op het Amsterdamsche, 's-Gravenhaagsche, Rotterdamsche en Leydsche tooneel, door de beroemde Nederlandsche actrice, mevrouw J.C. Hoedt, geb. Bingley, en van daar met de hoogste geestdrift en onder algemeene toejuiching door het talrijk publiek aangehoord. Rotterdam, 1830.

HET OUDE VOLKSLIED 1830

Het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen. Leiden, 1830.

VAN DER PALM 1832

J.H. van der Palm, *Verhaal der inwijding van het gedenkteeken ter nagedachtenis van L.J.W. Beeckman, gesneuveld als vrijwillig jager der Leydsche Hooge School*. Leiden, 1832.

- POORTMAN 1830
K.A. Poortman, *Jagerslied voor de studenten der Leydsche Hoogeschool*. Leiden, 1830.
- RIETBERGEN e.a. 2005
P. Rietbergen & T. Verschaffel, *Broedertwist. België en Nederland en de erfenis van 1830*. 's Hertogenbosch, 2005.
- RIETBERGEN e.a. 2006
P. Rietbergen & T. Verschaffel (ed.), *De erfenis van 1830*. Leuven, 2006.
- ROEMER 1830
J. Roemer, *Gedenkschrift van den uittogt der heeren studenten van de Hoogeschool te Leiden, ten heiligen strijd voor vaderland en koning, op den 13 november 1830*. Leiden, 1830.
- ROEMER 1831
J. Roemer, *Gedenkschrift van den veldtogt der heeren studenten van de Hoogeschool te Leiden, ten Heiligen strijd voor Vaderland en Koning, in de jaren 1830 en 1831*. Leiden, 1831.
- ROVERS 2000
F. Rovers, *'Dan liever de lucht in!' Jan van Speijk en de Belgische Opstand*. Hilversum, 2000.
- SCHRANT 1831
[J.M. Schrant], *De opstand en afval der Belgen getoetst aan den geest des christendoms. Door een' roomsch-katholyk priester*. Leiden, 1831.
- SCHRANT 1834
J.M. Schrant, *Redevoering over den waren volksroem*. Leiden, 1834.
- SCHRANT 1932
J.M. Schrant, *Joannes Matthias Schrant. Zijn autobiografische herinneringen. Uitgegeven door G. Gorris*. Tilburg, 1932.
- SCHUTTE 1991
G.J. Schutte, 'Bilderdijk en de Revolutie', in: *Het Bilderdijk-Museum. Mededelingenblad van de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum'*, 8, 1991, 1-9.
- SIEGENBEEK 1831a
M. Siegenbeek, *Geschiedenis der burgerwapening in Nederland*. Leiden, 1831.
- SIEGENBEEK 1831b
M. Siegenbeek, *Welkomstlied aan de vrijwillige jagers der Leidsche Hoogeschool*. z.pl., [1831].
- SIEGENBEEK 1831c
M. Siegenbeek, *Vergelijkende beschouwing van 't geen door de kweekelingen der Leidsche Hoogeschool, in de jaren 1672, 1815, en 1830 en 1831 tot verdediging van het vaderland verrigt is*. Leiden, 1831.
- SIMONS 1834
A. Simons, 'Over het bewind van *Jan de Witt*, vergeleken met dat van *Antonie Heinsius*, beiden raadpensionarissen van Holland, in Stadhouderslooze Tijden', in: A. Simons, *Verhandelingen*. Amsterdam, 1834, 260-284.
- THORBECKE 1975
J.R. Thorbecke, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke 1. Uitg. door G.J. Hooykaas*. Den Haag, 1975.
- TOLLENS 1843
H. Tollens Cz., *Verstrooide gedichten*. Antwerpen, 1843.

TYDEMAN 1849

H.W. Tydeman, 'De aristocratie. Hoe de natie, ten tijde der Nederlandsche Republiek, zich zoo gelukkig heeft kunnen gevoelen bij het gemis van staatkundige vrijheid?', in: H.W. Tydeman, *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche republiek*. Leiden, 1849, 77-133.

WITTEWAALL VAN WICKENBURGH e.a. 1881

B.W. Wittewaall van Wickenburgh & P.W. Alstorpius Grevelink, *Het Leidse jagercorps. Eenvoudig, maar getrouw verhaal van den veldtocht van het corps vrijwillige jagers der Leidsche Hoogeschool in 1830 en 1831*. Leiden, 1881.

VEDER 1831

A. Veder, *De mislukte smokkelpartij. Comische episode uit den tegenwoordigen oorlog. In 2 bedrijven, met zang*. Amsterdam, 1831.

VAN DER VEEN e.a. 2008

S. van der Veen e.a., *Brill. 325 jaar uitgeven voor de wetenschap*. Leiden, 2008.

DE VRIES 1988

S. de Vries, *De lucht in gevlogen, de hemel in geprezen. Eerbewijzen voor Van Speyk*. Haarlem, 1988.

DE VRIES 2001

M. de Vries, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*. Nijmegen, 2001.

WEIJERMANS 2009

J. Weijermans, 'Neerlandistiek als bindmiddel van de natie: hoogleraar Schrant in Gent 1817-1830', in: *De negentiende eeuw*, 33, 2009, 4-19.

WITTE 2006

E. Witte, *De constructie van België, 1828-1847*. Leuven, 2006.

VAN ZONNEVELD 1979

P. van Zonneveld, 'De vrijwillige Leidse jagers en de Belgische opstand', in: *Bzzlletin*, 7, 1979, 41-53.

VAN ZONNEVELD 1981

P. van Zonneveld: 'De Belgische Opstand en de Nederlandse literatuur', in: *De Negentiende Eeuw*, 5, 4, 1981, 200-212.

VAN ZONNEVELD 1985

P. van Zonneveld, 'Nicolaas Beets en de Leidse Jagers', in: *De Negentiende Eeuw*, 9, 2, 1985, 83-85.

VAN ZONNEVELD 1987

P. van Zonneveld, *Panorama van de 19e eeuw. De tijd van Romantiek en Biedermeier*. Amsterdam, 1987.

VAN ZONNEVELD 1993

P. van Zonneveld, 'De Belgische Opstand', in: Peter van Zonneveld, *De Romantische Club. Leidse student-auteurs 1830-1840*. Leiden, 1993, 21-34.